

ח. א. קפלן

מגילת יסוריין

יומן גיטו נרשה

1 בספטמבר 1939 - 4 באוגוסט 1942

יוצא לאור בצירוף מבוא על המתפר ויומנו עליידי

אברהם יצחק כ"ץ

אנטיבסיסט בניירוק

עם הקדמה, הערות וביאורים מאת

נחמן בלומפלד

יד ושם, ירושלים

וסקירה על יומני הגיטאות והמחנות מאת

ברל מארק

המכון היהודי ההיסטורי, נרשה

הוצאת עם עובד תל אביב * יד ושם ירושלים

Kaplan AS. M. 1939

חיים אהרן קפלן נולד בשנת 1880. בהורודוישיצה, עלייד ברנוביץ, פולין. בבית הוריו שררה אורה יהודית מסורתית והלשון העברית היתה שגורה בו. בנעוריו מת עליו אביו (נפטר ב"ח אלול בשנת תרס"ב), וכך הוא מספר ביומנו: "...בלי בסיס לקיום וכלי שום הכשרה לחיים, כי מלאכה לא למדוני ואף תודתי העברית היתה פגומה ומלאה לקויים. נשארתי יתום בודד בעולם זר לי, כי בנערותי חונכתי לא בין הבריות ולא הייתי מעורב בחברתם, אלא בין גוילים עתיקים, בין כחלי בתי כנסיות ובתי מדרשות. ודבר לא היה לי עם החיים. אלמלי היה בי אז שכל לחדור לתוך טרגיות מצבי הייתי עדי אובד. אבל באשרי ששכלי לא היה אקטיבי במדה הדרושה. יצאתי איפוא למערכת החיים בלב מלא תקוה שיכול אוכל ואצא מנצח. כי בעוד הורי העניים, הנדכאים והחלכאים, היו בחיים נסיתי את ידי למלחמה. היתה בי תכרה עמוקה, כי הכל תלוי בי וכחותי ושום איש לא יגדור את פרצי. יתמותי הפורמלית לא שנתה את מצבי לא לטובה ולא לרעה. וזה היה לטובתי. מעולם לא סמכתי על כתפי אחרים ולא צפיתי לישועה זרה. אלא הכל שאבתי מקרבי ומעומק נשמת. היה בזה גם חסרון שלא עליתי על רמה גבוהה בחיים. נשארתי בינוני מאי-יכולת לפתח את כוחתי הרוחניים עד לאותה המדרגה שהייתי מוכשר לה לפי כשרונותי האינטלקטואליים. אבל מהצד השני קניתי לי יציבות בחיים. תמיד נשארתי איתן על עמדי על אף המכשולים המרובים אשר סבבוני. רכשתי לי עמדה בחיים, אמנם בלתי גבוהה ביותר, אבל תקיפה ואיתנה. באשרי - שנולדתי לאב עני ומיום עמדי על דעתי הייתי חוזר הכרה שתכל בי וממני מעשי יקרבוני ומעשי ירחקוני." (19.7.39)

ראשית הינוכו קיבל ב"חדר" ואחר-כך למד בישיבת מיר ובסמינריון הפדגוגי הממלכתי בוילנה. לאחר 'שסיים' הוקלמודין השתקע בנרשה ונסד בה בית-ספר עברי שחעמיד מאות בוגרים. בית-הספר נדד ממקום למקום. הוא נוסד ברחוב קרמליצקה 29, עבר במלחמת-העולם הראשונה לרחוב פאביס 13 ולבסוף לרחוב דוילנה 15. בית-הספר נקרא "בית-ספר בן שש כיתות של ח.א. קפלן".

מראשית דרכו התבלט חיים אהרן קפלן כאחד החלוצים הראשונים של שיטת החוראה "עברית בעברית". ברבות הימים אף יסד את "החדר המתוקן", שבו למדו את הלשון העברית בהברה הספודית. באותה תקופה היו שני החידושים כאחד מהפכניים ביותר, ועוררו הפתעה ופולמוס גם יחד. רבים היו המתנגדים והמקטרגים לשיטות-חינוך אלו, שנראו להם כחלושות מחוי החיים וכן המציאות היהודית. אולם חיים אהרן קפלן לא נרתע ולא נסוג. בסדרה של

יוצא בהשתתפות המכון ללימודי היהדות
באוניברסיטת ניו יורק

מול השער: ח.א. קפלן בחוג תלמידיו

©

הוצאת ספרים עם עובד בע"מ תל אביב
ידי ושם, רשות-הזכרון לשואה ולגבורה ירושלים
נסד ונדפס בהשכ"ו בדפוס עופר תל אביב
Am Oved Publishers Ltd Tel Aviv and
Yad Vashem Martyrs and Heroes
Memorial Authority Jerusalem

Printed in Israel

403 684

דיעה - פצצה! התנקשות ב"מנהיג"!¹ עוד בטרם שהידיעה נתפרסמה ברשות הצנורה הצבאית התהלכו בלהישה שמעות ע"ד התנקשות ב"מנהיג" ושל ידה נהג העסס סגנו. מפני חוסר מקור נאמן חלנו להאמין לכל שמעות פורחות, פרי דמיונם של החדר היהודי. לא היתה שעה מוכשרת למגוימים, למפריחי שמעות מבהילות. למפציץ בולה כבימינו אלה. לא פעם רשתים פרחו נשמתו של המנהיג בדמיונם של הולכי כסל. הנה - הדמיונות היו לעובדה מאושרת ומקיימת.

היינו בבחינת "יחיד". שמחנו ש"הענין" כבר התחיל; שמרד מאורגן פעל בצנעה וכבר העין להביא התנקשות לידי גלוי. סמן הוא. שכבר נגר; וכוחו היו הולכים ומסופים; שהנהגים אחריו נמצאים בשדרות האינטלגנציה המדור פלמת ובחוגי הפועלים שהיא משפיעה עליהם מרוחה המרדנית. אבל ביחד עם זה נעשה בשרנו הודין הודין שהתנקשות לא הצליחה. היינו רואים בזה אצבע אלהים... נתאכזבו מאבינו שבשמים...

ואף על פי כן - תקותנו לא עזבתנו. חכינו לידיעות נוספות. ע"ד פטים וע"ד הפעלת ההתקשות בגרמניה ומחוצה לה, אלא שהן מצומצמות מאד. אפרטי-הודין ולקחו מאתנו. כל השומע שדורי רדיו בצנעה שופו לעונש. יש איפוא כר נרחב לדמיון, שבשעת מצוקה הוא פעיל מאד...

15.XI.39

אין קצה לבריחה! בורחים אל "ידידך" של ה"מנהיג",² שמקבל בורעות פתוחות את היהודים הנרדפים, שחמת המציג מכריחה אותם לעזוב את ארץ מולדתם.

יש להודות שצדקו דברי חכמינו: "הקב"ה מקדים רפואה למכה"... אלמלי רוסיה הסובייטית היינו פשוט נתנקים עד לידי יציאת נשמה. היהדות הפולנית חרבה חרבן גמור ושלם. רבבות צעירים יהודים נשארו בלי משען לחם. בכל יום גורה חדשה. בכל בוקר - דיסקרימינציה חדשה את החררה האחרונה שהיהודים עוד מהפכים בה. בלבול במוח למקרא כל הפקודות. הצויים, הכרר זים והמודעות שהכושב מפרסם. מראש אנחנו יודעים כי אין בהם שום בשרה טובה ליהודים. אותנו מפלים תמיד - בין לטובה ובין לרעה. כשמאכיר לים עניים מן התמחוי - חוץ מן היהודים; כשמחסלים את המבטלים ע"י הספקת עבודה הכרחית - חוץ מהיהודים. היהודים אינם נכנסים בחשבון. בכל

¹ אמנם בוצעה התנקשות ב"8 בנובמבר 1939, במינכן, כיום השנה של "פושט" 1923.
אלא ש"הפירי" יצא בריא ושלם לפני שהפצצה התפוצצה
² הכוונה לבריחת המועצות

פוזיציה צבורית ליהודים עמדה מיוחדת. עמדה עוד הכושב נלחם. ככה אמר מפורש גנרל גרמני אחד. לנוער היהודי אין לא הוא ולא עתיד. והוא בורח על נפשו. הבריחה נעשית באופנים שונים: ברגל, באוטו, ברכבת, בעגלות ובכל מיני מכשירי נסיעה. הגבול פתוח. מצד הסובייטים אין שום מניעה. ולכושב אין שיטה קבועה. מעולם אינך יודע מה שאסור ומה שמותר. בענין אחר - פעם נותנים לקולא ופעם לחומרא. וזה עוד אלא מה ששלטון זה מתיר, וזה אוסר. בזמן הראשון לכוש היה הגבול פתוח. נתנו לכל אחד לעבור בלי שום רשיון בכתב, ומי שרצה לעמוד שלושה ימים בתור לא מנעו ממנו אפילו רשיון בכתב. שבו היה כתוב מפורש, שלמוכ"ז מותר לעבור את הגבול לרוסיה עם מטלטליו וחפציו והרשות לו להנות מכל מיני מפשיירי-נסיעה. אבל כל זה בכתב. למעשה היתה הדרך בחוקת סכנה. עפ"י "החוק" מותר לעוברי הגבול לקחת רק עשרים זוזים. והו חוק סדיסתי שאיי-אפשר לעמוד בו. התחכמו איפוא להבריח סכומים יותר גדולים וכאן נכשלו רבים. בדרך שודדו וזוכו ונשארו בעירום ובחוסר כל. שומרי הגבול יודעים שדמים ונספם של היהודים הם הפקר. והם מתנהגים עם עוברי הגבול כפי שיעלה על רוחם. מעתה מבכרים עוברי הגבול לעבור באיסור. אין בוטחים בלגליות של הכושב. כשעוברים בצנעה בטוחים יותר. כי אין לך פליט שלא יקח עמו סכום כסף יותר גדול מכפי ש"החוק" מרשה. ולכן נתפרסם בין הפליטים "הגבול הירוק", שמומחה להעברה מרוחים מ"משלח יד" זה סכומים עצומים.

יודעי דבר משערים, שיותר ממיליון פליטים נפלטו לרוסיה. וכמה שלא ירבו לבוא עוד מקבלים ברצון. אבל - לא יכנס כל המון הרב הזה? קצתם, מומחים לאומנות ידועה, כבר נסחרו. קצתם, ביחוד המומחים לאיו מלאכה, כבר העבירו לרוסיה הפנימית. ורובם - או שיש להם כסף מן המוכן והם שבעים, או שאין להם כל והם רעבים וצמאים. כמו תמיד - יש שמצליחים ויש שמולם רע ומתענים. אבל סוף סוף אין לקפה שכרה של רוסיה הסובייטית שפתחה את שעריה לגולי פולניה והצילתה מעוניים קשים ומרים. הסובייטים מחייבים את אמריקה ואנגליה הדמוקרטיות העשירות, שדוקא בשעת המצוקה היותר אימה לגולי גרמניה סגרו את שעריהן ואטמו את אונגיה לצעקתם הפולחת לב והקורעת שמים. הסובייטים אומרים: בואו! נתן לכם גם עבודה, רק היו אתנו!

אין פוליטיקה של ידידות סוברנית מרשה לנוף בנאצי שיחולל מנהגי המתועבים ביחס ליהודים. "יהודים" זהו מושג מורכב. יש בהם גם בעלי הון שונאי נפשם. מלאכתם נעשית על ידי אחרים; מזה הם נהנים. הנאצי מחיש את הפוליוציפיה הנכספת. כל מן דין אינו שנוא להם. אבל את הנוער היהודי הנכסף לעבודה, לעמל כפים, לחיים שיש בהם יצירה ונבון

ומקבל עליו את מרותה של הבולשבינות הסטאלינית - המה אורחים רצויים. לרבות המה נמלטים מהגיהנום הנאצי.

הנה מה שעלה לנו ביום אחד:
אחרי רוב עמל וטורח נפתחו בתי הספר, שמתקיימים בנס. מפני מעוט התלמידים אין המורים מרויחים אף לפת חרבה. ב"ס אחד בן שלוש מאות תלמיד נתמעט עד מאה; וחברו בן מאה נתמעט עד עשרים. אין עבודת ההוראה מתנדלת כהוגן מקוצר רוח ומעבודה זולה. נתפרסמו כתניא בקב חרובים. והנה בא חקץ גם לזה... מפאת המחלות המתדבקות המתהלכות בעיר, ביחוד מחלת טפוס הבטן, יצאה פקודה לסגור כל בתי הספר בלי הבל מין וסוג. נכונים לנו מעתה חיי רעב ועוני, חיי נוול וכעור.

יום פקודה היה היום גם למופקרות בישראל. כשם שלסנדלר יהודי אסור לתפור זוג נעלים חדשות כך אסור לאשה יהודית להתעסק... בנות. הכובש מפקד מפני "חלול הגזע" ואם הנות בתור משלח יד תהא מותרת גם לשראית לית יש לחשוש שלא יהיה כבוש היצר להייליו וכשלה, חללה, במופקרת בלתי ארית.

וגם לנשי ישראל ההגונות ניתן רמז שאל לזון להכנס ביחסי ידיות עם החיילים; ובאם לאו - תאשמונה בסבוטו' ועפ"י פקודת פראנק האחרונה דינו למיתה. לא פחות ולא יותר...

17.XI.39

חיל ורעדה אחונו לשמע הגיטו. יאוש על כל פנים. יש מצוקה ויש מצוקה. יש מצוקה שהאדם אזור את כל כוחותיו להמלט ממנה; כל זמן שהאדם נלחם עם צרתו לא אבדה תקותו להחליץ ממנו. שבע יפול - וקם. ויש מצוקה הדולה את כל הכחות החיניים שבאדם והוא נמצא במצב של לאורך יאוש. הוא מעמיד את פניו נגד הגל לא כדי שיעבירוהו אלא כדי שיעבירוהו מצולה. מצבו הפסיכי הנואש מקהה את כל צרנותו, כל כוחותיו הנפשיים והגופניים משתת קים ומוסר את עצמו לגורלו. יעשה אתו מה שיעשה!

במצב פסיכי נואש כזה נמצאת כל היהדות הפולנית!
קהלות שלמות נעקרות משרשו כשהן עובדות בידי האויב את כל הונם ורכושם. בבוקר בהיר אחד הן יוצאות נקיות מנכסיהן בלי מזון סעודה אחת. הקסטרופה של חבל ווארטא שנספח ל"רייך" - אין כמותה אפילו בתולדות ישראל הרוויות דם. הדלדול החמרי שנספח ל"רייך" לפני זה מתעללים בגולים האומללים ומדביקים להם על כנף בגדם את "הכתם הצהוב".¹

¹ בשטחים שנספחו לרייך, היו היהודים נאלצים לענוד לא סרט לבן עם מגודיוד

כן, בעיני ראיתי את סמל "החרטה" שתכובש זכה בו את יהודי סיערפץ המגורשים. מסלית צהובה שעליה המלה "יודע" והיא תפורת על אחד מדישי הבגד. גם כל פקיד ה"ד'ונט" ראוהו ופניהם כושו חרפה, אנכי יעצתי לאותו היהודי שיוסיף על יד המלה "יודע" את המלים "מיין שטאלץ".¹ אבל היהודי ענה כי ידעו כי הכובש מכנה דברים כאלה סבוטו' ודן את החיוב למיתה.

ויהודי לודו הזרזים, הפקחים והאמידים, יצרי תעשית-הארג הפולנית, בוני העיר ומיסדיה - איכה ישבו בוד ושכול ואלמון באו עליהם כתומם! גם ערם נספחה ל"רייך". וכיתר אחיהם ילידי החבל נידונו ליכתם הצהוב.
ההיתה טורגדיה עמוקה כיו מימות עולם!
מלבד הכתם הצהוב טעון כל יהודי ציץ של פח ועליו כתובת חרותה ע"ד הפרסונליות שלו: שמו, שם הוריו, שנותיו, משלח ידו וכתבתו. מחמש עד שמונה בבוקר אסור לו ליהודי לצאת מביתו. אין זה אלא כדי שלא יוכל להסתתר בשעות ששליחי הכובש נכנסים אל הבתים להוציאם לעבודת פרך. בקרקא - גיטו יהודי? מרכז העיר סגור לפני היהודים. בורשה ענין הגיטו נדחה לאיזה זמן. וכאן יש מקום לברותות שונות, שרק בדמינו החולה של האומלל המעוסף בצרתו יכולות להברא. פעם משליכים את יהבם על סטאלין "בעל החמנים"; ופעם - על רובלט החונן דלים, שאיים על "המנהיג" שאם לא יחדל להציק ליהודים, יגורשו הגרמנים שבאמריקה.

הוכשר הקרקע אפילו למשיחיות דתית. חסר רק איזה שבתאי.

18.XI.39

ידיעות מהעולם הרחב מספיק לנו הכובש. ידיעות מצומצמות. וכל ידיעה צבועה בצבע חום. לפעמים אנהנו שומעים מכלל לאו הן, ומתן לאו. אצל הכובש הכל טוב וישר; הכל ברום המעלה; הכל נעשה בהצלחה מרובה, ואין כמותו לזריות, לתרבות גבהה, ולמומחיות בכל מקצוע ומקצוע. אין קצה להתאמרותו ולגאותו. ואצל הצד שכנגד - הכל רע ואי-מוצלח. האנגלים והצרפתים אינם מגיעים לקרסוליו. אצלם החיילים רעבים וצמאים. כל מקצוע עובד ונטוש. האר בעלישא² היהודי אינו משלם משכורת לקציני צבאו. לעת החרף אין להם למגיני המולדת גופיות של צמר לחגן את גופם מפני הקור. ביחוד מקבל את חלקה אנגליה "האומללה", שמיום פרוץ המלחמה קננו בה העני והדלות וכל החיים הפכו לגיהנום. לועג הוא ל"בלוקדה", שהיא ערוכה

כמו בגנרל-גוברנמנט. אלא מגודיוד צהוב על החזה השמאלי ועל הגב הימני
¹ תפארת
² בקראקא הוקם הגיטו רק במרס 1941, אלא שמלכתחילה היו רחובות שהחליכה בהם היתה אסורה ליהודים
Hore-Belisha - ש"המלחמה בממשלת בריטניה בזמן החוזה